
VAMMALAN KAUPUNGIN TEKNINEN PALVELUKESKUS

Vammalan keskustaajaman osayleiskaava

VAMMALAN KESKUSTAAJAMAN MAISEMASELVITYS

HANKKEEN ESITTELY

Tavoitteet

Vammalan keskustaajaman maisemaselvitys liittyy alueen osayleiskaavan uudistamiseen. Maisemaselvitystyön tavoitteena on ollut tehdä yleiskaavoitusta ja muuta maankäytön suunnittelua palveleva maiseman perusselvitys, johon ei sisälly varsinaista maisemanhoitosuunnitelmaa. Osatavoitteena on ollut koota yhteen se tieto, joka on kerätty aiempien selvitysten tuloksena. Selvityksellä ei ole juridisia vaikutuksia, mutta se on apuna ohjattaessa maankäyttöä ja rakentamista, ja edesauttaa maisema-arvojen säilymistä.

Toteuttamistapa

Selvitystyön toteuttamisessa on yhdistetty kirjallisuus-, kartta- ja maastotyöskentelyä, jotta tarkasteltavasta alueesta saataisiin riittävät tiedot. Vammalan alueelta on aiemmin tehty kaksi laajaa maisemaselvitystä, jotka käsittelevät valtakunnallisesti arvokkaita Karkku–Tyrvään ja Kokemäenjokilaakson maisema-alueita¹. Mainitut selvitykset ulottuvat osin Vammalan keskustaajaman osayleiskaava-alueelle, joten nyt tehdyssä selvityksessä on hyödynnetty aiempia maisemaselvityksiä, mikä näkyy mm. merkintöjen yhdenmukaistamispyrkimyksissä. Kaavoitus- ja suunnittelutyössä on hyvä tarkastella mainittuja selvityksiä tämän maisemaselvityksen rinnalla. Selvitykseen liittyvät kartat on laadittu paikkatietoaineistoa käyttäen, joten karttatietoja voidaan helposti täydentää ja saattaa ajan tasalle.

Selvityksen sisältö

Maisemaselvitys tarkastelee Vammalan keskustaajaman ja sitä ympäröivän maaseutualueen maisemaa, sen ominaispiirteitä, arvoja ja ongelmia. Pääpaino on ihmistoiminnan aikaansaamassa kulttuurimaisemassa, johon kuuluu maatalouden luomien maisematyyppien lisäksi rakennettu ympäristö. Selvityksessä esitellään ensimmäiseksi alueen kallio- ja maaperä sekä muut luonnonolosuhteet, jotka ovat maiseman perustana. Sen jälkeen tarkastellaan alueen kulttuurihistoriaa ja osoitetaan ne tekijät, jotka ovat luoneet maisemaan eri ikäiset kulttuurikerrostumat ja muuttaneet maiseman vähitellen sellaiseksi, kuin me sen tänä päivänä näemme. Maiseman historian esiintuominen on tärkeää, sillä lisää maiseman arvoa ja ihmisten kiinnostusta hoitaa ympäristöään. Historiaosuuden jälkeen käydään käsiksi maiseman perusrakenteeseen, joka on usein suunnittelun lähtökohtana. Maiseman osa-alueiden erityispiirteet käydään läpi seuraavaksi. Lopuksi esitellään maiseman arvo- ja ongelmakohteet tyypeittäin ja kohteittain. Selvitysalueen rajaus käy ilmi liitteenä olevista kartoista. Rajaus perustuu Vammalan kaupungin kaavoitusohjelmassa esitettyyn Keskustaajaman osayleiskaavan rajaukseen.

Tekijät

Maisemaselvityshanketta on ohjannut Vammalan kaavoitusarkkitehti **Veikko Vänskä**. Varsinaisesta selvitystyöstä on vastannut maisemasuunnittelija, FM **Juha Mäkelä**. Miljöosuunnittelun opiskelija **Aino Seppänen** on laatinut osaselvityksiä mm. maisemarakenteesta, vanhoista puutarhoista ja kaupungin viheralueista.

---

¹ Vammalan-Mouhijärven kulttuuriympäristöjen kehityshankkeen selvitysvaiheen julkaisut A–E (1997). Pääsuunnittelijana Arkkitehtitoimisto Lehto Peltonen Valkama Oy.

Vammalan ja Mouhijärven kulttuuriympäristöjen maisemanhoitosuunnitelma (2000). Suunnittelukeskus Oy Tampere.
Kokemäen yläjuoksun maisema. Äetsän seudun maisemahanke (2000). Arkkitehtitoimisto Lehto Peltonen Valkama Oy.

SISÄLTÖ

Geologia ja luonnonolosuhteet

Kallioperä	5
Maaperä	6
Korkeussuhteet	9
Jääkauden jälkeinen kehitys	10
Vesisuhteet	10
Ilmasto	11
Kasvillisuus ja eläimistö	12
Kirjallisuus	12

Kulttuurimaiseman kehityshistoria

Esihistoriallinen aika	13
Historiallinen aika – maatalouden kukoistuskausi	14
Tiestön kehitys	16
Rakennettu ympäristö – maaseututaajamasta kaupungiksi	17
Vesistömaisemassa tapahtuneet muutokset	18
Kirjallisuus	19

Vammalan maisema

Maiseman yleispiirteet	20
Asutuksen ja teollisuuden sijoittuminen maisemaan	20
Maiseman solmukohdat	21
Vesistön säännöstely ja patorakentaminen	21
Liikenteen pääväylät	21

Maiseman osa-alueet

Liekoveden kulttuurimaisema-alue	22
Pohjoispuolen torpparialue	23
Kaupungin pohjoispuoli	25
Keskusta-alue	26
Kaupungin eteläpuoli	28

Maiseman arvot ja ongelmat

Maiseman yleiset arvotekijät	29
Maiseman arvot ja ongelmat tyypeittäin ja kohteittain	33
Kirjallisuus	77

Vammalan keskustaajaman maisemaselvitys nostaa esille alueen maiseman arvot ja ongelmat. Kuva Kokemäenjoen kulttuurimaisemasta, edessä Soinilan kylä. Keskiaikainen Turuntie mutkittellee puiden reunustamaa harjua seuraten arvokkaan viljelymaiseman keskellä.

Vesistömaisemassa tapahtuneet muutokset

Kuva 1. Tyrvään ensimmäinen sähkövoimalaitos perustettiin v. 1907 Kaukolankoskeen. Kuva on alemmaa Hartolankoskesta, jonne valmistui tehokkaampi voimala v. 1913. Etualalla Tyrvään Sähkölaitoksen käyttöpäällikön Adrian Palosen kalatö. Vastarannalla vasemmalta kosken myllyt sekä Hohkon, Aspin ja Saukon talot.

Kuva 2. Liekoveden padottua rantaa voimalan yläpuolella Tyrvään puolella.

Kuva 3. Näkymä Liekovedelle Vammaskosken silältä.

Kokemäenjoella ja sen jatkona olevalla vesistöllä on aina ollut tärkeä merkitys Vammalalle. Vesistömaisemassa on tapahtunut parin viime vuosisadan aikana muutoksia, joista monet ovat olleet merkittäviä. Vesistön tulo sääntelyn piiriin on varmaankin näistä merkittävin. Tulvatorjunnan aika alkoi kuitenkin jo ennen voimalarakentamista. Vaikka jokaväiset tulvat nostivatkin veden mukana ravinteita pelloille, niistä koituva haitta maataloudellekin oli hyötyä suurempi, kun pelloilla makaava vesi haittasi kevättöiden aloittamista. Tulva katkaisi myös tieyhteyksiä. Kaiken kaikkiaan joen tulviminen ei Vammalassa kuitenkaan ollut samanlainen ongelma kuin joen alajuoksulla.

Tulvien haittoja pyrittiin vähentämään perkaamalla koskipaikkoja. Vammaskoskea perattiin ensimmäisen kerran 1700-luvun puolivälissä, jolloin Rautaveden rannoille syntyi uusia niittyjä. Perkauksia jatkettiin 1800-luvun alkupuolella, jonka seurauksena Rautaveden pinta laski yli metrillä. Rannoille syntyi tuolloin paljon vesijättöjä ja monia saaria maatui kiinni mantereeseen. Näiden joukossa oli myös Kirkkosaari, nykyinen Vanhankirkkonniemi. Viimeksi Vammaskoskea perattiin v. 1948. Selvitysalueelle mahtuu myös yksi järvenlasku. Niittymaan lisäämiseksi matala Pohjalanjärvi kuivattiin vuonna 1848.

Tukinuitto Kokemäenjoessa alkoi varsinaisesti 1800-luvun puolivälissä, jolloin Poriin perustettiin höyrysafoja. Uittoa jatkuikin yli sadan vuoden ajan. Kulovedeltä Liekovedelle tukit kuljetettiin nippuina, joita koottiin välillä puomien taakse suuriksi lautoiksi. Hartolankoskelta tukit jatkoivat matkaansa irtouittona.

Säännöstelyn piiriin vesistö tuli, kun Hartolankoski padottiin ja siihen rakennettiin uusi voimala, joka valmistui v. 1950. Rakennustöiden aikana Hiukkasaaren kautta kulki väliaikaiset sillat. Voimalan rakentamisen yhteydessä rantamaisema Kaukolassa muuttui, kun kosken alle Kaukolan puolelle kasattiin täyttömaita. Soinilanojan laskupaikkaan syntyi samalla vesijättöä. Voimalapadon rakentamisen takia Liekoveden ja osin Rautavedenkin rannoille piti rakentaa tulvavallit, jotka paikoin estävät näkymät järvelle.

Keskusta-alueellakin ranta-alueet ovat kokeneet muutoksia pääasiassa täytön seurauksena. Ranta-alueiden muutosten tarkastelu perustuu eri ikäisiin ilmakuviin sekä maastokarttoihin. Kaalisaaari oli saarena vielä viime vuosisadan alussa. Pengeryhteys saarelle rakennettiin ilmeisesti 1910-luvulla, jolloin saarelle rakennettiin myös urheilukenttä ja paviljonki. Vielä 1940-luvun lopullakin Kaalisaaaren oli vain kapea pengeryhteys. 50-luvun puolivälissä saari muuttui selkeästi niemeksi, kun niemen kaulaan

tuotiin lisää täyttömaata. Kaalisaaren täyttöä jatkettiin 1960-luvulla, jolloin alueen rantaviiva sai nykyiset piirteensä. Viime vuosikymmenien toimet ovat olleet lähinnä täyttöalueen tasoittamista.

Meijerin- eli Pappilanlahti oli 1940-luvun puoliväliin asti ruovikkoisena lahtena. Vuonna 1948 koskea ruopattiin ja ruoppausjäte läjitettiin ns. Shellin rantaan sekä meijerin rantaan. Kävelevä laahakaivuri, jota kutsuttiin Hullujussiksi, teki ensin itselleen meijerin rannasta pengertien matalalle ja karikkoiselle Meijerinlahden puolelle, josta käsin se ensin kauhoi kauppalan puoleisen osuuden. Ilmeisesti kauha ei täysin ylettynyt vastarannalle asti, koska kapeikkoon jäi kauppalan puolelle edelleenkin olemassa olevat karit. Kauppalan puolen tultua valmiiksi, kaivuri perkasi perääntyessään meijerin puolen valmiiksi. Perkaustöiden aikana osa sillan aukoista oli suljettu virran patoamiseksi. Rakentamistöiden yhteydessä joen pohjaa vahvistettiin betonilla. Laahakaivuri ei siis käynyt lainkaan kauppalan puoleisella rannalla, vaan kaikki toimet tehtiin Pappilanniemeltä käsin. Kosken pohjoispuolinen ranta suoristettiin ja läjitysmaista kasattiin Shellin rantaan terävä niemi. Kosken perkauksen yhteydessä kuivan veden aikaan selvästi näkyvät karit poistuivat. Ainoastaan mattolaiturin aluetta täytettiin 50-luvulla. 1960-luvun alussa aloitettiin Meijerinlahden täyttö. Aluksi täyttömaata kasattiin nykyiselle kirjaston alueelle ruovikkoalueen molemmin puolin. Täyttöalueiden väliin jäi kapea lahti, joka jäi avovedeksi. Lahti täytettiin 1970-luvun loppupuolella. Nykyisen Ystävydenpuiston aluetta täytettiin hieman 1960-luvun puolivälissä. Varsinainen täyttö tapahtui kuitenkin vasta 1970-luvun loppupuolella, jolloin myös Pappilanniemen ja läjitysalueen väliin jäävä pieni lahti täytettiin. Puiston täyttö loppui 1980-luvun alussa. Siikasuon rannan täyttö alkoi 1970-luvun alussa ja loppui samoihin aikoihin kuin Meijerinlahdenkin osalta. Uittomiehenkatu samoin kuin Siikasuon rannan puoleiset kerrostalotkin osittain on rakennettu täyttömaalle. Nykyinen Sillankorvankatu kirjastotalon takana noudattelee melko tarkasti kohtaa, jossa ranta alun perin oli.

Sylväänranta oli aina 1940-luvun lopulle asti alkuperäisessä tilassaan, kunnes Koskikadun tieosuus sekä Rautavedenkatua Onkiniemenkadulta Kilpinokankadulle rakennettiin pengertienä rantojen patoamistöiden yhteydessä. Tätä ennen oli olemassa vain lyhyt kadunpätkä kirkolta Onkiniemenkadulle. Samassa yhteydessä Keskustan kaupunginosan 4. korttelissa ollut pieni lahdelma täytettiin. Koko 60-luvun ajan rantakatu oli hyvin kapea, kunnes sitä levitettiin 60-70-lukujen taitteessa. Katu rakennettiin valmiiksi kuitenkin vasta 1970-luvulla Sylvään koulun valmistumisen jälkeen. Rantakahvilan ja venesataman alue rakennettiin 80-luvulla. Viimeiset täytöt tehtiin rantaan koulutontin alapuolelle kymmenkunta vuotta sitten.

Kirjallisuus

- Haimila, Miikka (1999). Vammala Rautaveden osainventointi 1999. Tampereen museot, Maakunnallinen yksikkö. Arkeologisia raportteja 1999.
- Huurre, M. (1991). Satakunnan kivikausi. Teoksessa Alhonen, P. & M. Huurre: Satakunnan historia 1,1. Satakunnan kivikausi. Satakunnan Maakuntaliitto ja Satakuntaliitto, Pori.
- Jokipii, M. (1974). Satakunnan historia 4. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. Satakunnan Maakuntaliitto, Pori.
- Mäkelä, J. (1998). Maisema ja sen kehitys: kohteena Vammalan ja Mouhijärven välinen alue. Julkaisematon pro gradu –työ. Turun yliopiston maantieteen laitos.
- Piilonen, J. (1969). Kunnallishallintoa kuttupitäjässä. Tyrvään kunta 1869–1968. Tyrvään kunta.
- Piilonen, J. (1997). Sastamalan historia 3: 1860–1920. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.
- Salmo, H. (1952). Satakunnan historia 2. Rautakausi. Satakunnan Maakuntaliitto, Pori.
- Salo, U. (1981). Satakunnan historia 1,2. Satakunnan pronssikausi. Satakunnan Maakuntaliitto, Pori.
- Salo, U. (1997). Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhannet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 677.
- Suomen hoidetut muinaisjäännökset (1995). Museovirasto, Helsinki.
- Suvanto, S. (1973). Satakunnan historia 3. Keskiaika. Satakunnan Maakuntaliitto, Pori.
- Tampereen Museoiden muinaisjäännösrekisterin tiedot (päivitetään jatkuvasti).
- Vanhat Maanmittaushallituksen pitäjän- ja peruskartat
- Warelius, A. (1853/1977). Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853, Antero Wareliukselta. Uudelleenpainettu alkuperäisestä. Tyrvään Sanomat, Vammala.

Tarkempi lähdeluettelo teoksessa Mäkelä (1998).

3. VAMMALAN MAISEMA

Maiseman yleispiirteet

Maiseman perusrunko muodostuu laaksoista ja selännteistä. Vammalan maisemaa hallitsevat metsäiset moreeni-kallioselännteet, laajat viljelytasanteet sekä vesipinta, Kokemäenjoki sekä Rauta- ja Liekovedet, jotka yhdistyvät moreeniselänteen läpi purkautuvassa Vammaskoskessa. Vesi on monella tapaa maiseman ydin ja kaukomaiseman elävöittäjä.

Alueen keskusvesistön murroslaakso muodostaa maiseman päälaakson. Kalliorantoja lukuun ottamatta laakso on loivareunainen, koska se on kohtisuorassa jäätikön liikesuuntaa vastaan. Sivulaaksot ovat jäätikön aikaansaamia, luode–kaakko-suuntaisia ja päälaaksoa jyrkkäreunaisempia. Sivulaaksoista merkittäviä ovat Vaunujoen ja Pesurinojan laaksot sekä Houhajärven laakso. Vesistön pohjoispuolella on lisäksi pieniä laaksoja selännekielekkeiden välissä. Laaksot ovat syntyneet alavien maastonkohtien täyttyttyä jäätiköltä purkautuvien jokien tuomasta hienoaineksesta, savesta ja siltistä. Savi peittää kallioperää paikoin yli kymmenmetrisenä patjana. Laakson halkaiseva joki on sittemmin vähitellen kuluttanut uomansa syvemmälle saveen, jolloin on muodostunut paikoin melko syviäkin kanjoneita, kuten Rautajoessa.

Moreeni-kallioselänteiden lisäksi alueen poikki kulkee harjuselänne Houhajärven itäpuolelta kohti Äetsän Kiimajärveä. Roismalassa tästä luode–kaakko-suuntaisesta, jäätikön perääntymisen mukaisesta pitkäisharjasta erkanevat kielekkeet pohjoiseen. Tämä vähäisempi harjujakso katoaa savipatjojen alle, eikä erotu selkeänä selännteinä maisemassa.

Lieko- eli Pappilansaari sekä tätä selvästi pienempi Hiukkasaari tuovat maisemaan ilmeikkyyttä. Järvien pienet saaret ja kapeat niemet korostavat vielä vaikutelmaa vehmaasta järvisuudusta ja lisäävät maiseman pienipiirteisyyttä.

Laakson ja selännteen liitoskohta on maiseman kannalta erittäin merkittävä. Alueen sivulaaksojen reunat ovat jyrkät, mikä tekee niistä näkyviä ja maisemallisesti hallitsevia. Näillä alueilla mm. metsänhoidolliset toimet on tehtävä erittäin harkiten, sillä muutokset kasvipeitteessä vaikuttavat välittömästi maisemaan. Siksi olisikin vältettävä jyrkkäreunaisia, rinnettä vastaan suunnattuja hakkuita sekä maisemalle vieraita istutuskuvioita. Sama maisemallinen herkkyys koskee selännteiden lakialueita, sillä ne erottuvat näkymissä jo kaukaa.

Asutuksen ja teollisuuden sijoittuminen maisemaan

Asutus on pääsääntöisesti keskittynyt viljelytasanteiden läpi tunkeutuvien selännekielekkeiden aurinkoisille etelä- ja lounaisrinteille. Perinteisesti asutus on sijoittunut reunavyöhykkeille. Alarinneasutus on ylärinteitä tai lakiosia suotuisampi, sillä alarinteet ovat ylärinteitä loivempia, eivätkä lakialueiden ja laakson keskiosien tapaan tuulisia. Suotuisiksi asuinpaikoiksi on havaittu myös savitasanteiden loivat moreenikumpareet sekä korkeampien mäkien väliset satulapainanteet.

Asutus on tiheintä Vammaskosken molemmin puolin olevilla niemikkeillä, joilta se on levinnyt etäämmäs selännteiden reunaosiin ja laaksoihin. Vammalan keskustaajaman ulkopuolella asutus on hajanaista. Selkeää kyläasutusta alueella ei ole. Kylien sijaan onkin paikallaan puhua pikemminkin kyläkunnista tai seuduista.

Teollisuus on sijoittunut asutuksen liepeille liikenteellisesti edulliseen paikkaan, työvoima- ja palveluhakuisesti tai lähelle raaka-ainelähdettä, kuten alueella aiemmin toimineet tiili- ja ruukkutehtaat. Puunjalostusteollisuutta on muodostunut alkuaan vesistön läheisyyteen, jolloin puutavara on ollut helppo kuljettaa sahalle uittamalla. Varhaisen teollisuuden sijoittumiseen on kuitenkin tätäkin enemmän vaikuttanut rautatien läheisyys. Myöhemmän teollisuuden sijoittumiseen ovat vaikuttaneet liikenneyhteyksien ohella maankäytön ohjaus ja osittain myös maan hinta, joka taajaman reuna-alueilla on ollut ydinalueita alhaisempi. Vanha maisemarakenne on vaarassa tuhoutua asutuksen työntyessä selännteille tuhoten selännemetsät ja teollisuuden rakentamisen laajetessa peltoaukeille.

Maiseman solmukohdat

Maiseman toiminnallisia keskipisteitä, solmukohtia, ovat luonnostaan vesistöjen väliset kapeikot, joissa selännekielekkeet tapailevat toisiaan salvaten yläjuoksun vesiä mataliin lahdelmiin järviaitaiksi. Alueen merkittävät solmukohdat ovat Hartolankosken alue, jossa Kokemäenjoki saa alkunsa Liekoveden luusuasta sekä Vammaskoski, joka kahden selänteen välissä erottaa Lieko- ja Rautavedet toisistaan.

Paikallisesti voidaan lisäksi puhua esimerkiksi liikenteen aikaansaamista solmukohtista. Tällaisia ovat tärkeät teiden risteykset, kuten keskustaajaman eteläpuolella oleva Hyrkin risteys, johon on muodostunut merkittävä elinkeinoelämän keskus.

Vesistön säännöstely ja patorakentaminen

Vammalan keskusvesistö on ollut säännöstelyn piirissä Hartolankosken uuden voimalan valmistuttua vuonna 1950, vaikka varsinaiseen, virtaamäkäyriin perustuvaan sääntelyyn siirryttiinkin altaan täyttymisen jälkeen vasta vuonna 1957. Voimalan rakentamisen yhteydessä Liekoveden rannat padottiin, samoin osa Rautaveden rannoista. Vammaskosken perkaamisen seurauksena jo aiemminkin peratun, alkuaan kivikkoisen kosken tilalle syntyi vuolas salmi. Myös Vaunujoki ja Pesurinoja on suurelta osin rakennettu patoaltaiksi. Säännöstelyn alettua Liekoveden pinta nousi jonkin verran, kun taas voimalan alapuolella Kokemäenjoen pinta laski hieman.

Liikenteen pääväylät

Vammalan keskustaajaman liikenneverkon rungon muodostavat Raumalta Huittisten kautta Tampereelle kulkeva valtatie 12 ja vesistön pohjoispuolella oleva, Äetsästä Vammalan ohi Häijääseen kulkeva kantatie 249 sekä näitä yhdistävä Vammaskosken ylittävä taajaman pääkatu. Vammaskosken silta välittää lähes kaiken kaupungin pohjois- ja eteläpuolen välisen liikenteen. Vain pieni osa kulkee voimalapadon päällä menevää siltaa pitkin. Sillä on kuitenkin paikallisesti suuri merkitys. Vesistön pohjoispuolella on sähköistetty Tampereen ja Porin välinen rautatie. Radan pengerrys on nostanut sen huomattavasti ympäristöään korkeammalle, mikä katkaisee näköyhteyden maantieltä Liekovedelle.

Kuva 1. Alueen lounaiskulmaa Näntölässä. Taustalla kohoaa Harakkavuori, jonka takana on jylhää kallioaluetta, kivikkoista moreeniselännemaastoa ja soistuneita painanteita.

Kuva 2. Liuhalassa, alueen luoteisosissa, melko tasaista viljelymaisemaa rajaavat metsäiset selänteet. Savitasankoa halkoo Vaunujoki, jonka uoma yläjuoksulla on uurtunut syväälle alustaansa.

Kuva 3. Vammaskosken kapeikko kahden järviaitaa välissä muodostaa maisemaan merkittävän solmukohtan.

seen Vammalan keskusta). Liejuisen ja upottavan, keväisin tulvan peittämän Roismalanaukion yli ei kuljettu suoraan, vaan katsottiin varmemmaksi kiertää pitkin kuivaksi tunnettua harjua. Roismalan kylään, joka nyttemmin tunnetaan Nokkakylänä, kuljettiin Pesurinojan myllysilalta lähtevää tietä pitkin, Napparin talon kautta.

1780-luvun Kuninkaan kartassa Hohkon talo on jo siirtynyt Kaukolan ryhmäkylästä erilleen. Talon siirto saattaisi olla jo seurausta Tyrvällä 1767–80 toimitetusta isojaosta, joka muutoin ei Kuninkaan kartassa juuri näy. Myöhemmin kylärakenne hajosi lopullisesti, kun yhä useammat talonpojat siirsivät talonsa lohkoiksi yhdistettyjen tilustensa keskelle. Viljelymaisma sinänsä kuitenkin säilyi hyvin samanlaisena aina 1900-luvun alkuun asti, jolloin luonnonniityt menettivät merkityksensä ja ne kynnettiin pelloiksi.

Vanhin tieyhteys Kaukolaan erkani vesistön pohjoispuolta kulkevasta Vaunutiestä Vinkkilässä, joka kuitenkin jäi tiestä sivuun Satakunnantien valmistuttua 1970-luvun puolivälissä. Kylärakennetta hajotti lisää rautatien siirtyminen lähemmäs kylää parikymmentä vuotta sitten. Kaukolan kylätie kulki alun perin keskiaikaisen kylän kautta. Joskus 1930-luvulla rakennettu uusi tie kulkee tästä poiketen sivuuttaen kylästä jäljellä olevat Ala-Knaapin ja Vänniän talot. Kuten aiemmin kerrottiin, ei Roismalanaukean yli kulkenut alkuaan tietä. Tie Tyrväänkylästä, Alisesta kylästä, Nokkakylään saatiin vasta 1940- ja 50-lukujen vaihteessa. Koko Roismalanaukean halkaiseva Pesurinkatu rakennettiin 1980-luvulla Tyrvään teollisuusalueen perustamisen yhteydessä.

Liekosaari oli 1700-luvun lopulla lähes kokonaan niittynä. Viime vuosisadan alussa niityt raivattiin pelloiksi. Saarella oli latoja, mutta ei asuinrakennuksia. Vapaa-ajan asutus saarelle on muodostunut pääosin vasta 1960–70-lukujen aikana. Peltojen viljelyn loppua vähittäinen umpeen kasvu saarella on alkanut. Suurin osa Liekosaaresta on Vammalan kaupungin omistuksessa. Alue tulee muuttamaan yleiseksi virkistyskohteeksi, mikä edellyttäneen myös hoitotoimenpiteitä.

Pohjoispuolen torpparialue

Selvitysalueen pohjoispuoli on ollut 1700-luvun lopulle saakka lähes kokonaan asumaton aluetta, jolla on ollut ainoastaan joitakin niittyjä. Isojaon myötä alueelle perustettiin useita torppia. Torpparit olivat yleensä talojen renkejä ja piikoja, joskin joukossa oli talon omiakin poikia. Isäntätalolle tehtyä taksvärkkiä vastaan he saivat raivata vuokraamalleen määrälalle peltoja ja rakentaa sinne asumuksensa. Takamaiden käyttöönotto olikin käytännössä kokonaan torpparien harteilla. Vuokrasopimus oli raskas, mikä näkyi monien ennen aikaisena uupumisena, sopimuksen epävarmuus taas vähensi haluja viljelysten hoitoon. Selvitysalueen pohjoispuolella oli kaikkiaan useita kymmeniä torppia ja mäkitupia, joiden asukkaat omistivat itse maansa, mutta joutuivat palstansa pienuuden takia tekemään lisäksi vieraalla töitä. Vielä 1800-luvun puolivälissäkin Myllymaassa ja Vaununperällä oli pelkkiä töllejä. Yhtään taloa ei ollut, saati sitten kylää. 1920-luvulle saakka asumukset muodostivat yhtenäisen torpparialueen. Lähes kaikki torpat ovat sittemmin hävinneet, ja loputkin ovat kylmillä ja rappeutumassa.

Kuva 1. Kestikievarina vuosia palvellut Paavin talo oli pitäjän hallinnon kannalta tärkeä paikka keskiajalta pitkälle uudelle ajalle. Talon vierisellä Markkinamaalla pidettiin pukkimarkkinoita. Talo on myöhemmin purettu ja sen paikalle on rakennettu uusi maatilakeskus.

Kuva 2. Tyrväänkyläntie palvelee kulkijoita edelleen samalla paikalla, jossa ainakin jo keskiajalla kuljettiin pitkin harjulle muodostunutta ratsupolkua. Paavin talo sijaitsee tämän tienmutkan sisäkaarteessa.

Kuva 1. Innan torppa Vaununperällä antaa hyvän esimerkin takamaiden vanhasta asutuksesta.

Kuva 2. Talonpoikaisarkkitehtuuri on yksinkertaisuudessaan kaunista ja sopii hyvin maaseutumaisemaan. Hirsisalvoksinen ja pärekattoinen Heikkilän tuparivi Vaununperällä. Niin Inna kuin Heikkiläkin ovat nykyisin heikossa kunnossa, mutta edelleen olemassa.

Kuva 3. Kahimalan vauras yksittäistalo on jäljellä ainakin jo 1400-luvulla muodostuneesta Kahimalan kylästä.

Poikkeuksen vanhasta asutuksesta muodostaa Pohjalan kylä, josta on maininta jo vuodelta 1481. Pohjalan talo on vanha rustholli eli ratsutila, joka sijaitsi 1800-luvun puoliväliin asti matalan Pohjаланjärven rannalla. Vuonna 1848 Pohjаланjärvi kuivatettiin, jolloin muodostui laaja, hyvätuottoinen niittyalue. Pelloksi niityt otettiin 1920-luvulla. Tällä hetkellä entinen järvenpohja on pääasiassa laidunkäytössä.

Liuhalan kylä, joka kuuluu tarkasteltavaan torppari-alueeseen, on alkuaan sijainnut lähellä Vinkkilää Sepän talon kohdalla. Kylä on sittemmin, ilmeisesti isojaon seurauksena, siirtynyt pohjoisemmaksi ja muuttunut hajanaiseksi, yksittäisistä tiloista muodostuvaksi alueeksi. Alkuperäistä Liuhalaa on vaikea hahmottaa nykymaisemassa, sillä Satakunnan tien syvä leikkaus halkaisee mäenkumpareella olevan asutuksen.

1700-luvun lopun Kuninkaankartoissa ainoa maantie Liekoveden pohjoispuolella oli Vaunutie, joka Pappilan kylässä Vammaskosken luona yhtyi Vanhaan postitiehen eli Valtatiehen. Pohjalan kylään erkani jonkinlainen kylätie, muutoin tiestö käsitti pelkästään takaniityille vieviä talviteitä ja metsäpolkuja. Kun ei ollut liikennettä, ei tarvittu tietäkään. Tieurat Liuhalaan, Myllymaahan ja Vaununperälle muodostuivat asutuksen myötä 1800-luvun aikana, ja viimeistään 1900-luvun alussa ne paranneltiin maanteiksi. Pääosin nämä maantiet noudattavat edelleen vanhaa uraansa.

1800-luvulla Vaunujoen ja siihen laskevan Lattio-ojan varrella oli useita pieniä vesimyllyjä ja jokunen pärehöylä. Ensimmäinen varsinainen teollisuuslaitos alueella oli v. 1911 perustettu Walerin tiilitehdas, joka alkuun sijaitsi Vaunutien varressa lähellä nykyistä nk. Putajan risteystä. Vaunusuon niityt oli jo tuolloin raivattu pelloksi. Vanha tehdas näkyy vielä 1944 otetuissa ilmakuvissa, joskin uusi tiilitehdaskin oli jo rakennettu nykyiselle Vammalan Konepajan paikalle. Tiilitehdas oli paikalla 1980-luvun alkuun asti, jolloin sen korkea piippu viimein kaadettiin ja savikuoppia täytettiin. Tiilitehdasta vastapäätä, toisella puolella Putajantietä, toimi Karjalaisen ruukutehdas 1950-luvulta alkaen. Saviruukkujen menekin heikettyä tehdas oli jonkin aikaa tyhjänä, kunnes se siirtyi vähitellen osaksi Vammalan Konepajan tehdaskompleksia.

Vaunusuon viljelymaisema aukeaa edelleen yhtä laakeana kuin pari sataa vuotta aiemminkin. Myöskään Pohjаланjärven viljelymaisema ei ole kokenut suuria muutoksia järven kuivattamisen jälkeen. Muutokset maisemassa ovat tapahtuneet metsissä,

joita tehostuneen puuntuotannon ja metsäautoteiden rakentamisen seurauksena ovat muuttaneet luonnettaan. Avohakkuista huolimatta metsien puumäärä on selvästi suurempi kuin runsas sata vuotta sitten. Etenkin asutuksen läheisyydessä maisema on selvästi aiempaa sulkeutuneempi.

Kaupungin pohjoispuoli

Kaupungin asemakaava-alue on jaettu tarkastelussa kolmeen osaan, joista pohjoispuoli: Nuupalan, Raivion, Sastamalan, Kallialan ja Lousajan kaupunginosat, käsitellään ensiksi. Pohjoispuoli on selkeästi Tyrväättä, joka eroaa luonteeltaan kauppalan ympärille muodostuneesta Vammalan ydinkeskustasta. Alueen emäkylä on Ala-Sastamalan (Tyrvään) Pyhän Olavin kirkon ympärille muodostunut Kalliala. Alisena kylänä myöhemmin tunnettu vanha keskiaikainen Kallialan kylä jää kuitenkin tarkasteltavan alueen ulkopuolelle. 1780-luvun Kuninkaan kartassa kaupungin pohjoispuolella oli neljä kylää: Nuupala, Pappila, Lousaja, Ruoksamo sekä jo aiemmin mainittu Kalliala. Jos Kallialan kylä jätetään laskuista pois, oli mainituissa neljässä kylässä yhteensä tusinan verran asumuksia.

Kaikki mainitut kylät ovat keskiaikaisia. Vanhimmat merkinnät niistä ovat 1400-luvulta, Ruoksamosta tosin vasta 1400- ja 1500-lukujen taitteesta. Nuupalan kylä sijaitsi alkuaan suunnilleen nykyisen vaneritehtaan kohdalla mäenrinteessä. Pappilan kylää on edeltänyt Koskenpään kylä, jonka Sillankorvanimisestä talosta tehtiin 1500-luvun alussa kirkkoherran virkatalo, jonka jälkeen kylästä alettiin käyttää Pappila-nimeä. Vauraalla pappilalla oli oma myllykin Vammaskoskessa. Uusi Tyrvään pappila rakennettiin 1890-luvulla Uossonmäelle, joka on säilyttänyt keskiaikaisen, 1600-luvulla hävinneen talon nimen. Lousajan alkuperäinen paikka on ehkä Person tilan kohdalla, nykyisen Lousajantien päässä. Vanhat lousajalaiset tuntevat kylänsä nimellä Lousaa, joka on muunnos Lousaja-nimestä. Ruoksamon paikka on edelleenkin siinä, mihin se alkuaan muodostuikin, Jarkon ja Kolarin talojen ympärille. Kallialan vanha ryhmäkylä hajosi isossajaossa, jolloin Mottinen, Iso- ja Vähä-Käki, Juusela, Löyri (Lyöri) ja Kamppi siirsivät talonsa etäämmäksi kylästä ja muodostivat pohjan nykyisen Kallialan asutukselle.

Rautatien rakentaminen 1890-luvulla vaikutti selvästi alueen kehitykseen. Pienteollisuus, jota etenkin 1910-luvulla syntyi runsaasti, keskittyi rautatieaseman läheisyyteen, etenkin Nuupalaan eli Nälkälänmäkeen. Gallén oli tosin perustanut puunjalostustehtaansa jo 1890. Höyryvoimalla toimiva laitos oli edellisen lisäksi Vammaskosken rantaan v. 1886 rakennettu meijeri. Pappilan kylässä aloitti toimintansa v. 1912 Alahärmän tiilitehdas. Osaltaan teollistumiseen vaikutti sähkön tulo taajamaan v. 1907. Teollistumisen toinen aalto tapahtui 1950-luvulla, jolloin Liekoveden rantaan nousi Vaneritehdas. Yhtä aikaa tehtaan kanssa ranta-alueella toimi jonkin aikaa vuosisadan alkupuolella perustettu sahalaitos. Sahalle tukit tulivat vesistöä pitkin uittamalla, vaneritehtaalalle puolestaan oli rakennettu pistoraide, jota pitkin kulki niin raaka-aine kuin val-

Kuva 1. Lousajan kylää vanhalta Häijääntieltä, nykyiseltä Sastamalankadulta, arviolta 1950-luvulta. Talot vasemmalta Perso, Vieras ja Riippa. Kahden viime-mainitun paikalla on nykyisin Sastamalakoti.

Kuva 2. Liekoveden rantaa Vänninrannasta kirkolle päin.

Kuva 3. Tasoristeyksien vaihtuminen turvallisempiin ja suurempien junan nopeudet mahdollistaviin eritasoristeyksiin on merkinnyt muutosta maisemassa. Kuva Varikonkadun ylikäytävältä arviolta 1960-luvulta.

mis levytavarakin. Vuosikymmenen puolivälissä Nuupalaan, radan toiselle puolelle, rakennettiin Kumi-tehdas. Molempia tehtaita on myöhemmin laajennettu lisärakennuksin. Tehtaiden 60-metriset piiput toimivat hyvinä maamerkkeinä. Merkittävää teollisuutta keskustan pohjoispuolella edustavat lisäksi Ther-miSolin (entisen Isoran) polystyreenitehdas, jonka tuotteet vammalalaiset tuntevat alkuperäisen omistajasuvun mukaisesti tihveräisenä, sekä huonekaluja valmistava Niemen tehtaas, jonka tehdastilat sijaitsevat emä-Kallialasta siirretyn Mottisen talon mailla.

Keskustan pohjoispuolelle varhain muodostuneita asuinalueita ovat Nuupala ja Raivio. Vanhimmat rakennukset näillä alueilla ovat 1800- ja 1900-lukujen taitteesta. Raivion osalta rakentaminen liittyy osin rautatieläisasutukseen. 1920-luvulla alueet ovat jo tulleet rakennuskannaltaan valmiiksi. Toki täydennysrakentamista on tapahtunut myöhemminkin, usein kuitenkin vanhan kustannuksella. Vuosisadan parin ensimmäisen vuosikymmenen aikana taajaan rakennettua aluetta oli myös Vammaskosken sillan pohjoispuoli sekä Kallialan melko hajanainen pientaloasutus, joka täydentyi 1950-luvulla. Sastamalankadun pohjoispuolen pientaloalueet ovat syntyneet 1950-luvulla, ilmeisesti ainakin osin rintamamiesasutuksena. Myös vanhimmat kiviset kerrostalot Varikonkadun varrella ovat heti sotien jälkeen rakennettuja.

Lousaja oli 1950-luvun lopulla vielä harvaan rakennettua. Lousajan uudisrakentaminen alkoi seuraavan vuosikymmenen vaihteessa. Lisää pientaloja muodostui Hossantien ja Lyörintien varsille 1960-luvun puolivälissä. Samoihin aikoihin nousivat ensimmäiset Kannintien kerrostaloista. 50-luvulla rakennetun ammattikoulun ja urheilukentän ohi rakennettiin Ratakatu ja sen jatkeeksi Torisevantie. Katuverkon täydentävä Sipintie astui kuvaan 60-70-lukujen taitteessa, jolta ajalta on peräisin vanhin katuvarren asutus.

Vuonna 1890 rakennetun uuden pappilan ja Asemakadun välisellä alueella ei ollut vielä 1960-luvun alussakaan kuin yksi, 1940-50-lukujen vaihteessa rakennettu kerrostalo. Jaatsinkatuakaan ei vielä ollut olemassa. 60-luvun puolivälissä Liekoveden rantaan valmistui ensimmäinen uudentyyppinen kerrostalo, jonka jälkeen niitä nopeasti rakennettiin useampikin. 60-70-lukujen vaihteessa Jaatsinkatu oli jo liikennöitävässä kunnossa.

Mielenkiintoinen yksityiskohta kadunrakentamisessa oli Uosson risteuksen muuttaminen yksinkertaisesta kolmen tien risteyksestä moniväyläiseksi rinkeliksi. Tällaisena liikenteenohjauksen merkillisyytenä se pysyi viime vuosikymmenelle asti, jolloin se muutettiin kiertoliittymäksi, joskaan se lajinsa puhdas edustaja ei ole vielääkään.

Asevarikon perustaminen vuonna 1941 ja Varikonkadun rakentaminen muuttivat melkoisesti kaupungin pohjoispuolen rakennetta. Asevarikon yhteyteen rakennettiin vuonna 1943 asepari, joka oli alku Vammaskosken tehtaalle. Tämä nykyisin Vammass Oy:nä tunnettu tehdaslaitos aloitti puolustusteollisuudella, mutta siirtyi enenevässä määrin siviiliteollisuuteen, mm. tiehöyliin ja traktorikaivinkoneiden valmistukseen. 1970-luvun lopulla keskustan pohjoispuolelta ohittavaksi tieksi rakennetun Satakunnantien varressa on tänä päivänä melkoinen tehdaskompleksi.

Keskusta-alue

Vammalan keskusta-alueen alku on keskiaikaisessa Marttilan kylässä ja osin myös tätä myöhäisemmässä Ojansuun kylässä. Rakentaminen oli alkuun täysin ohjaamatonta, kunnes v. 1909 kauppalalle saatiin asemakaava. Kaavan toteutumista nopeutti kauppalan palo v. 1918, jolloin lähes kaikki keskustan rakennukset tuhoutuivat. Asemakaavassa pääkaduksi oli suunniteltu uusi, puiden reunustama katu, joka valmistuttuaan sai nimen Puistokatu. Vanha ja alkuperäinen pääkatu kauppalan halki kulki sillalta linjaa Kirkkokatu–Marttilankatu–Itsenäisyudentie. Käytännössä muutos vei useita vuosikymmeniä. Vielä 1920-luvullakin Marttilankatu oli pääkatuna, joskin pieni pätkä Puistokatua suunnilleen Aittalahdenkadulle asti oli valmiina. Keskustan asumukset olivat tiukasti keskittyneet Aittalahdenkadun, Marttilankadun ja Ojansuunkadun rajaamalle alueelle. Tyrvään kunnan puolella oli lisäksi kunnalliskoti ja Ojansuun sairaala, joiden ympäristössä, nykyisen Lemmenpolun varrella oli joitakin asumuksia.

1940-luvulla Puistokatu oli jo koko pituudeltaan rakennettu, mutta Marttilankatua kapeampana edelleen sivukatu. Keskustan pientaloalueen osalta kaavan toteuttaminen oli alkanut, joskin ensimmäiset talot oli rakennettu jo 30-luvulla. 50-luvun puolivälissä pientaloalue oli jo lähes valmis. Tuolloin myös Puistokatu oli saanut pääkadun aseman. Se oli levennetty ja saanut uuden päällysteen. Taimet puukujaa varten oli istutettu koko matkalta. Tältäkin osin se noudatti tarkasti Lillen v. 1909 laatimaa kaavaa. Tosin tässä vaiheessa katu ulottui vasta sairaalalle asti. Aivan keskustaan oli rakennettu selkeämuotoinen torialue.

5. MAISEMAN ARVOT JA ONGELMAT

Maiseman yleiset arvotekijät

Vammala kuuluu kahteen valtakunnalliseen maisema-alueeseen, Kokemäenjokilaakson sekä Karkku-Tyrvään kansallismaisemiin. Näistä Kokemäenjokilaakso edustaa Ala-Satakunnan viljelyseutua, jolle on ominaista laajat, loivasti polveilevat viljelykäytössä olevat savitasangot. Karkku-Tyrvään kansallismaisemaan kuuluu hallitsevan keskusvesistön lisäksi viljelymaisemia kehystävät, pitkänomaiset selänteet. Metsäiset mäet, joita seudulla kutsutaan vuoriksi, ovat vesistön ohella maiseman kiinnekohtia. Näiden maisemien lisäksi selvitysalueella on viisi valtakunnallisesti arvokasta kulttuuriympäristöä: Rautaveden länsirannan, Vehmaan ja Kokemäenjoen kulttuurimaisemat sekä Tyrvään uusi kirkko ja Vammalan rautatieasema ympäristöineen.

Vuosisataisen viljelyperinteen muovaama ja ylläpitämä avoin viljelymaisema on arvokkaan maisema-alueen perusta. Kulttuurimaisemana maatalouden aikaansaaman maisematyyppin arvo perustuu juuri sen vuosisataiseen perintöön ja maisematilan avoimuuteen, jota viljelyn lisäksi niitto ja laidunnus ovat pitäneet yllä. Avoimen maiseman lisäksi laidunnus ja niitto ovat luoneet alueelle ominaisen ja monipuolisen kasvi- ja eläinlajiston. Niiton loputtua ja laidunnuksen siirryttyä peltolaitumille niitty-, kotoja haka-alueet ovat häviämässä ja maisema uhkaa kasvaa vähitellen umpeen. Monille kasvi- ja eläinlajeille tärkeät piennaralueet ovat vähentyneet salaojituksen korvattua avo-ojat. Pientareidenkin eliölajistollinen arvo on perustunut osaksi niittoon.

Peltomaiseman keskellä olevat puustoiset saarekkeet sekä puron- ja ojanvarret lisäävät maiseman pienipiirteisyyttä ja rikkautta. Viljelyaluetta kehystävä metsä rajaa luonnollisesti maisemaa savikon vaihtuessa moreeniselänteiksi. Avoimen tilan yli metsäiset mäet näkyvät kauas ja huomio kiinnittyykin erityisesti rinne- ja lakimetsien puustoisuuteen.

Maisema sisältää luonnonarvoiltaan erityisiä kohteita, jotka arvokkaina luontokohteina on nostettu erilleen muutoin arvokkaasta perusmaisemasta. Tällaisia kohteita ovat lähteet ja muut pienvedet, luonnonsuojelulain perusteella rauhoitettujen kasvilajien kasvupaikat ja luonnonmuistomerkit sekä alueet, joilla on erityistä merkitystä virkistyskohteina.

Rakennettu ympäristö on oleellinen osa maisemaa. Selvityksessä on etsitty yksittäisiä rakennuksia ja rakennuskokonaisuuksia, joilla on huomattavaa merkitystä maiseman kannalta tai jotka ovat muutoin, vaikkapa historiallisista syistä rakennetun ympäristön arvokohteita. Usein nämä kriteerit limittyvät toisiinsa, ja joidenkin kohteiden osalta luokittelu on liukuvaa. Muutoinkin kohteiden arvoluokitus menee

Kuva 1. Vaununperän viljelyalueen pohjukkaa. Avoimessa peltomaisemassa rakennusten sijoittamiseen ja tyyppiin tulee kiinnittää erityistä huomiota.

Kuva 2. Näkymä Nuupalan Teukulta Vaunusuolle.

Kuva 3. Rakennusten kunnostaminen perinteitä kunnioittaen on tärkeä osa maisemanhoitoa. Jarkon ulkorakennuksen maalausta Ruoksamon kylässä.

Kuva 1. Varastoaluekin voi olla hyvin hoidettuna siistin näköinen. Kuvassa puhelinyhtiön tontti Asemakadulla.

Kuva 2. Sisääntulonäkymät kaupunkiin ovat tärkeitä. Uosson kiertoliittymään Sastamalankatua pitkin saapuessaan kohtaa näin harmonisen näkymän.

Kuva 3. Uosson risteys on nähnyt olemassaolonsa ainana monta vaihetta. Kiertoliittymäksi hieman epätäydellisen risteysalueen ilmettä kohentavat kauniit viheristutukset.

osittain päällekkäin, eivätkä luokittelumerkinnot sulje toisiaan kaikissa tapauksissa pois. Pääperiaatteena on ollut nostaa esiin kohteen ensisijainen arvo maiseman kannalta. Luettelo ei pyri olemaan täydellinen, koska rajanveto kohteiden mukaan ottamisesta on hyvin vaikea. Joustava paikkatieto-ohjelma tekee mahdolliseksi luettelon myöhemmän täydentämisen.

Asutus on vanhastaan keskittynyt pääsääntöisesti entisille rakennuspaikoille, keskiajalla muodostuneiden kylien läheisyyteen. 1700-luvun puolivälissä toimitetun isonjaon jälkeen asutusta muodostui etäämmäksi vanhoista ryhmäkylistä. Uusikin asutus hakeutui ns. inhimillisille vyöhykkeille, selänteiden etelä- ja lounaisrinteille, lähelle viljelyksiä. Haja-asutusta lisäsi torppariasutus 1800-luvulla. Kyläalueilla kaavoitusta edeltänyt ohjaamaton rakentaminen on levinnyt alkuperäisestä kyläkeskuksesta läheisille alueille, jolloin kylät vähitellen ovat muotoutuneet yhtenäiseksi taajamaksi. Kaavoituksella on pyritty saamaan järjestystä taajamarakenteeseen ja sijoittamaan ja keskittämään eri toimintoja niille sopiville alueille. Vanhan ja uuden asutuksen sijoittuminen rinnan ei ole ongelmantonta. Vammalan keskustaajama onkin hyvin värikäs mosaiikki eri ikäisiä ja tyyliä rakennuksia. Myös haja-asutusalueelta tapaa monenlaisia rakennustyyppisiä vieretysten.

Perinteinen rakentaminen on sukupolvien ajan suosinut tietyn tyyppisiä rakennuksia, joten voidaankin puhua maisemaan sopivista ja sopimattomista rakennuksista. Talonpoikaisarkkitehtuuri on suosinut yksinkertaisia perusratkaisuja, suorakulmaista hirsirunkoista, kevytrakenteisilla kuisteilla varustettua puolitoista tai 2½-kerroksista harjakattoista rakennustyyppiä. Erilaiset paritupa ja vinkkeliratkaisut ovat kaikki hyödyntäneet tulisijalla varustetun perustuvan mallia. Puna- tai keltamullalla maalattuna lautavuoratut tai hirsijulkisivuiset rakennukset ovat uhmanneet ankaria luonnonolosuhteita vuosikymmenten, jopa vuosisatojen ajan. Yksilöllisyys on tullut esille vasta yksityiskohdissa, kuten taitavasti kaiverretuissa koristeleikkauksissa.

Vaalean empiren sävyiset huvilatyyppiset talot ovat toinen perinnerakentamisen tyyppi, jonka voidaan katsoa sopivan erityisen hyvin maisemaan. Sen sijaan poikkeuksellinen materiaalivalinta, kuten valkoinen lohkotili ja perinteestä poikkeava kattoprofiilivalinta, tasa- tai yksilappeinen katto tekevät rakennuksesta lähes poikkeuksetta huonosti maisemaan sopivan. Tiheään rakennetulla kaava-alueella tämä ei ole ongelma, sillä ainakin uusilla asuinalueilla rakennuskanta on ulkoasultaan melko yhtenäinen. Rakennuspaikan ei tulisi olla keskellä peltoaukeaa vaan sen reunaosissa alarinteellä tai pellon keskellä olevalla moreenisaarekkeella. Rakennuksen sovitamisessa maisemaan on hyvä muistaa, että yksin-

kertainen on lopulta kaunista.

Alueen pitkästä kulttuurihistoriasta johtuen Vammalan seudulla on runsaasti muinaismuistolain mukaisia kohteita. Monet rautakautiset hautaröykkiöt lisäävät maiseman arvoa, mutta merkitsevät ongelmia maan käytölle. Muinaismuistokohteiden rauhoittaminen lain nojalla rajoittaa tällaisten alueiden käyttöä. Hautaröykkiöt ovat voimakkaasti keskittyneet Kaukolan-Tyrvään kalmistoalueelle sekä muutoin keskusvesistön rantavyöhykkeelle.

Vanhat liikenneväylät ovat hyvin maisemaan sopeutuvia, sillä ne ovat hakeutuneet siihen maaston kohtaan, jota on ollut helpointa kulkea sen aikaisilla välineillä, hevosella tai jalan. Uusia teitä linjattaessa vanha tie on toisinaan jäänyt uuden rinnalle paikallista käyttöä palvelemaan. Tämän ansiosta nykykupolvikin voi kulkea samaa tielinjausta kuin esivanhempansa.

Pienvedet, purot, ojat ja lähteet, rikastuttavat maisemaa ja ovat arvokkaita luontotyyppejä. Puron- ja ojanpientareet ovat tärkeitä monille kasvi- ja eläinlajeille. Kuvassa Rautajoen vehmasta notkoa Häijääntien sillalta katseltuna.

Kuva 1. Rehevää ojanvartta Sylvään peltoalueella, joka jäänee ohikulkutien alle.

Kuva 2. Avoimet maatalousalueet ja lähimetsät lisäävät hyvin hoidettuina kaupungin asukkaiden viihtyvyyttä. Kuvan Narvantiestä oikealle on rakennettu Kukkurin pientaloaluetta.

Kuva 3. Sarkaojien vaihduttua salaojiksi avo-ojia on miltei enää vain peltolohkojen omistusrajoilla. Kuvassa olevan ojan päässä metsikön reunassa on lähde. Kuva Liuhalasta.

Vanha viljelymaisema on arvokas maisematyyppi, jota tulee varjella muutoksilta. Rakentaminen on viisainta keskittää vanhan asutuksen yhteyteen viljelysten reunoille tai metsäiselle moreenisaarekkeelle.

Kosteikkojen ohella karut kallioalueet ovat herkkiä luontotyyppisiä. Kuvan kallioalueella on valmisteltu louhimistöitä paljastamalla kallion pinta näkyviin.

Metsien hakkuut rinnealueilla olisi hyvä toteuttaa niin, ettei jyrkkää rajaa muodostuisi. Kuvassa Komerovuorella tehty rinteeseen suuntainen jyrkkärajainen paljaaksi hakkuu.

Soranottoaikat on jätetty usein maisemoimatta. Ne erottuvat maisemassa rumina arpina.

Maanotto aiheuttaa usein ainakin väliaikaisia maisemavaurioita. Kuvassa savenottoalue Vaunusuolla, etualalla entisen tiilitehtaan pensaikoitunutta aluetta.

Maiseman arvot ja ongelmat tyypeittäin

Maiseman kannalta merkittävät kohteet on luokiteltu neljään luokkaan: maisemakohteet (M), rakennetun ympäristön kohteet (R), luontokohteet (L) ja ongelmakohteet (O) käsitellään kaikki erikseen. Maisemakohteissa on käytetty koodausta, jonka avulla ne on helpommin löydettävissä kartalta.

M01 Kokemäenjoen kulttuurimaisema

Liekovedestä alkunsa saava Kokemäenjoki on jo osa Ala-Satakunnan viljelyseudun kulttuurimaisemaa. Sille on ominaista laajat savikkojen viljelyalueet, joiden halki Kokemäenjoki virtaa. Joen alkupiste Hartolankoskessa on merkittävä maiseman solmukohta niin liikenteellisesti kuin maisemarakenteen ja kulttuurihistoriankin kannalta. Hartolankosken maisemakuvaan on suuresti vaikuttanut voimalan rakentaminen ja vesistön patoaminen. Kosken molemmin puolin Kaukolan ja Tyrvään kyllien puolilla on ollut alueen rautakautinen keskus, mitä ilmentävät sadat hautaröykkiöt. Alue onkin tunnettu arkeologisista löydöistään. Perinteistä rakennuskantaa on jäljellä mm. Ala-Knaapin ja Vänniän tiloilla Kaukolassa. Kokemäenjoen kulttuurimaisemaa on laajalti tarkasteltu Äetsän seudun maisemahankkeen raporteissa.

Hiidenmäen päältä aukeaa laaja näkymä Tyrväänkylään.

M02 Vaunujoen kulttuurimaisema

Vaunusuonaukean laaja viljelymaisema levittäytyy alavana Liekoveteen laskevan Vaunujoen molemmin puolin. Selänteiden välissä olevan laakson keskusta on entistä, vaikeakulkuisena tunnettua Vaunusuota, joka on aikojen saatossa kuivattu niityksi ja myöhemmin muokattu viljelykäyttöön. Laakson reunamilla on haja-asutusta, joka on saanut pääosin alkunsa torppariasutuksesta. Viljelymaiseman tasaisuus ja monet suulit tuovat mieleen pohjalaisen viljelymaiseman. Laajan, yhtenäisen viljelyalueen ja joen lisäksi maiseman arvoa lisäävät puusaarekkeet, jotka ovat muodostuneet moreenimäille tai pelloilta raivattujen kivi- ja kasojen päälle. Vaunujoen yläjuoksulla on ollut useita pieniä myllyjä, mistä Myllymaa lienee saanut nimensäkin. Joen alajuoksu on ruopattu ja padottu tulva-altaaksi. Patoaminen on ollut tarpeen, sillä pellot ovat nykyisin samalla tasolla kuin Liekoveden pinta. Perinteistä rakennuskantaa on jäljellä mm. Vaununperän Innan ja Innanmaan tiloilla.

Vaunusuonaukean peltomaisema on maisemallisesti arvokas vanha viljelyalue, joka tulisi säilyttää avoimena ja viljelykäytössä. Rakentamisen tulisi rajoittua viljelyalueen reunavyöhykkeelle ja olemassa olevan asutuksen yhteyteen. Putajan risteykseen muodostunut teollisuusalue on maisemallisesti ongelmallinen, sillä se saattaa tulevaisuudessa levitä peltoalueelle.

Ylh. Näkymä Liekovedelle Karhun alueen rinteeltä.

Alh. Näkymä Sallinkallioilta Vaununperän viljelyalueelle.

Edellisen sivun kuvassa Pesurinojan silta Nokkakyläntiellä. Näkymä tietä reunustavine puineen on hyvin kaunis.

Ylh. Vanhat kiviset portinpylväät ja kiviaita johdattivat kulkijat kerran talon pihaan. Nyt tie on heinittynyt.

Ristimäki Nokkakylässä on mahdollisesti yksi rautakautisista asuinpaikoista. Alueella on kiviroykkiöitä, joista ainakin osa on esihistoriallisia.

M05 Vammaskosken kulttuurimaisema

Vammaskoski erottaa Rauta- ja Liekovedet toisistaan ja muodostaa siten luonnostaan merkittävän maiseman solmukohtan. Vammalan keskustan puoleisella niemeä hallitsee Tyrvään kaksitorninen kirkko, jonka takana kaupunki levittäytyy kaupungin kokoon nähden tiiviinä ja rakenteeltaan hyvin kaupunkimaisena. Vesistön pohjoispuoleisella Pappilaniemellä olevan Tyrvään uuden pappilan puistosta jatkuu vihervyöhyke vanhan meijerin taitse Ystävyyspuistoon ja edelleen Tervakalliolle. Vammaskosken sillan miljöö on Vammalan kuvatuinta aluetta, mikä käy ilmi monista ilmakuvakorteista. Siksi tämän alueen kehittämistä tulisi valmistella erityisellä huolella varoen luomasta rakenteita, jotka pilaisivat tämän Vammalan imagon kannalta merkittävän miljöö.

Vammalan keskustan maiseman keskeisin ja muutoksille herkin alue on Vammaskosken ympäristö.

M06 Vehmaan kulttuurimaisema

Rautaveden eteläpuolella olevan maisemakokonaisuuden arvo perustuu avoimeen vanhaan viljelymaisemaan ja sitä reunustaviin metsiin sekä puustoihin saarekkeisiin. Kukkurin osin kalliainen metsäalue on merkittävä lähivirkistysalue, johon on kohdistettu viime vuosina maiseman ja virkistysarvojen kannalta haitallisia laajoja hakkuita. Kukkurin aluetta on tarkemmin esitelty luontokohteiden luettelossa. Vehmaan alueen maiseman arvokkuutta täydentävät lukuisat vanhat, maisemallisesti arvokkaat rakennukset sekä Vehmaanniemen luonnonsuojelualue.

Narvantieltä näkee Vehmaan viljelymaiseman yli Rautavedelle ja aina Kallialan keskiaikaiselle kirkolle saakka.

Rakennuskohteet:

Raportissa esiteltyjen rakennuskohteiden perässä on kirjainlyhenteellä esitetty niiden luettelointiperuste.

R= Rakennushistorialliset perusteet. Rakennus, rakennusryhmä tai rakenne ilmentää aikakautensa rakentamista-paa ja -teknologiaa tai on rakennustaiteellisesti merkittävä.

H= Historialliset perusteet. Kohde liittyy alueen tai ilmiön historialliseen kehitykseen tai johonkin keskeiseen historialliseen tapahtumaan.

M= Maisema- tai kaupunkikuvalliset perusteet. Kohde liittyy keskeisesti tärkeään maisemakokonaisuuteen tai sillä on merkitystä kaupunkikuvan kannalta.

Valitsemisperusteiden perässä oleva kirjainlyhenne ilmaisee julkaisun, jossa rakennus on mainittu tai inventoitu.

KES= Vammalan keskustan kaupunkikuvallinen inventointi ja kehittämissuosituksien. Maa ja Vesi Oy, 1990.

PIR= Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliitto, 1990.

VAM= Vammalan–Mouhijärven kulttuuriympäristöjen kehityshanke. Arkkitehtitoimisto Ipv oy, 1997 ja Suunnittelu-keskus Oy Tampere, 2000.

KOK= Kokemäen yläjuoksun maisema. Arkkitehtitoimisto Ipv oy, 2000.

R01 Teukku

Asemakatu 165 38210 Vammala
Koord. Y 6805 248 X 2440 138 Pk 2121 07B1

Kohde on Nuupalan kylässä oleva vanha sukutila. Talon nimenä Teukku tunnetaan jo 1400-luvulta. Lounaaseen viettävällä aurinkoisella rinteellä oleva tilakokonaisuus on hyvin säilynyt. Hirsinen päärakennus on rakennettu 1891-92 ja sitä on suurennettu 1915. Puinen karjarakennus on vuodelta 1900, apurakennukset 1930-luvulta. Kohde edustaa hyvin perinteistä talonpoikaisrakentamista. Kustavilaisia vaikutteita on havaittavissa mm. ikkunanpuitteissa. R,M (PIR)

RAK 404-0004-0026-001

R02 Muistolan vanha koulu

Asemakatu 169 38210 Vammala
Koord. Y 6805 410 X 2440 020 Pk 2121 07B1

Muistolan kansakoulurakennus on valmistunut vuonna 1900 ja se on Tyrvään toiseksi vanhin kansakoulurakennus. Muistolan uuden koulun valmistuttua v. 1953 vanha koulu palveli teollisuustuotantorakennuksena. Tällä hetkellä se on asumaton ja varastokäytössä. Perinteistä talonpoikaisrakentamista edustavassa kansakoulurakennuksessa on vaikutteita kertaustyyleistä. R,H,M

RAK 404-0003-0001-001

R03 Innilä

Putajantie 7 38210 Vammala
Koord. Y 6805 710 X 2439 890 Pk 2121 04D3

Toimiva maanviljelystila sijaitsee Nuupalan kylässä Vau- nujoen viljelyaukean reunalla aurinkoisella lounaisrinteellä. Entiseltä nimeltään Karhun tila on ollut samalla suvulla vuodesta 1693. Tie tilalle on aiemmin kulkenut Teukulta Muistolan kansakoulun sivutse. Tilan vanha hirsinen pää- rakennus on 1800-luvun lopulta, uudempi asuinrakennus 1910-luvulta. Jälkimmäisen ikkunoita on uusittu ja se on ulkoa levytetty. Puinen karjarakennus on vuodelta 1911. M (PIR)

RAK 404-0003-0038-001

R38 Uosson terveystalo

Varikonkatu 2 38210 Vammala
Koord. Y 6804 890 X 2441 330 Pk 2121 07A2

Tyrvään kunnan terveystaloksi Skövden lahjoitusvaroilla vuonna 1938 rakennettu Uosso sijaitsee kaupunkirakenteellisesti arvokkaalla kulmatontilla Asemakadun ja Varikonkadun kulmassa. Kohde on ensimmäinen terveystaloksi nimenomaan tehty rakennus Suomessa. Myöhemmin tehtyjä korotusosia lukuunottamatta puhdasta funktionalismia edustava rakennus on merkittävä kaupunkikuvan kannalta. M

RAK 008-0010-0002-001

R39 Kirkkorakennus

Varikonkatu 10 38210 Vammala
Koord. Y 6805 075 X 2441 232 Pk 2121 07B

Varikonkadulle rautatiesillan pieleen vuonna 1996 valmistunut tiilipintainen kirkkorakennus on rakennettu vanhan, sittemmin puretun puisen rukoushuoneen paikalle. Selkeästi kirkkorakennukseksi tunnistettavassa, pienellä tornilla varustetussa rakennuksessa toimii paikallinen helluntaiseurakunta. Rakennuspaikka ei ole kirkkorakennukselle ominainen ympäristöä selvästi hallitseva, vaan rakennus jää kaupunkikeskustan sivuun. Tyyliään rakennus edustaa myöhäistä postmodernismia. R,M

RAK 008-0009-0011-002

R40 Meijeri

Asemakatu 1 38210 Vammala
Koord. Y 6804 730 X 2441600 Pk 2121 07A2

Voimalarakentamisen yhteydessä peratun Vammaskosken partaalle rakennettiin vuonna 1951 vanhan meijerin paikalle uusi meijerirakennus. Meijeritoiminnan loputtua jälkeen tiloissa ovat toimineet Vammalan käsi- ja taideteollisuusoppilaitoksen kivi- ja kirjansidontaosastot. Tontilla on v. 1930 rakennettu kellari. Tyyliään meijerirakennus edustaa jälkiteollista funktionalismia. H

RAK 009-0001-0004-001

R41 Asuin/liikerakennus

Sastamalankatu 3 38210 Vammala
Koord. Y 6804 890 X 2441 440 Pk 2121 07A2

Kaupunkirakenteellisesti arvokkaalla kulmatontilla oleva rakennus on vuodelta 1907. Rakennuksessa toimii vanhan tavaran välitysmymälä. Lähinnä nikkarityylisessä rakennuksessa on jälkeen päin lisätyt näyteikkunat. M

RAK 409-0004-0007-001

R55 Vammaskosken silta
Lehti 2121 07A2

Vammaskosken historiallisella ylityspaikalla on ollut kiinteä silta varmuudella ainakin jo 1600-luvulla. Nykyinen kuusiaukkoinen graniittiholvisilta rakennettiin vuosina 1913-15 ja sen kantta levennettiin 1958. Osa siltaa reunustavista kivistä siirrettiin torin laidalle. Valmistuessaan tämä 114-metrinen silta oli huomattavimpia maassamme. Kivisilta korvasi vuonna 1874 rakennetun viimeisen puusillan. Sillan lähiympäristö muuttui huomattavasti, kun koski perattiin vuosina 1948-49. R,H,M (PIR)

R56 Tyrvään uusi kirkko

Kirkkokatu 38200 Vammala
Koord. Y 6804 460 2 441 540 Pk 2121 07A2

Arkkitehti P.J. Gylichin piirtämä Tyrvään uusi kaksitorninen kirkko valmistui vuonna 1855 kahdeksan vuoden työn tuloksena. Tyypiltään tiilipintainen kirkko poikkeaa aikakautensa kirkkoarkkitehtuurista. Pohjaltaan se on ristikirkko, jonka viistokulmaisesta ristikeskuksesta kohoaa matala kuparisärmiö. Alttaripäädyn kuoriossa on särmikäs. Kirkon sisätilat ovat pääosin arkkitehti B. Strömmerin vuonna 1938 suunnittelemassa asussa. Vehmaan hautausmaan ympäröimä kirkko sijaitsee Vammaskoskeen pistävällä Hätiiniemellä ja muodostaa yhdessä sillan kanssa merkittävän maisemakuvan. R,H,M (PIR,KES)

RAK 403-0003-0008-001

R57 Vanha SYP:n pankkitalo

Marttilankatu 2 38200 Vammala
Koord. Y 6804 440 X 2441 650 Pk 2121 07A2

Olympiavuonna 1952 pankki-, liike- ja asuinrakennukseksi rakennettu kerrostalo sijaitsee kaupunkirakenteen kannalta arvokkaalla kulmatontilla. Entisen pankkitalon alakerrassa on liikkeitä, yläkerroksissa asuntoja. Talon kaupungin puoleinen pääty on muuttunut uusien parvekkeiden myötä, muutoin rakennus on hyvin alkuperäisessä asussaan. Tyyliltään rakennus edustaa jälkiteollista funktionalismia. Hyvän parin rakennukselle muodostavat kadun toisella puolella olevat SPR:n talo ja Puhelinyhtiön vanha osa. M (KES)

RAK 001-0003-0001-001

R58 SPR:n talo

Marttilankatu 1 38210 Vammala
Koord. Y 6804 410 X 2441 640 Pk 2121 07A2

Aivan Marttilankadun alkupäässä oleva rapattupintainen, ajalleen tyypillinen tiilitalo on valmistunut vuonna 1948. Pitkään elintarvikemyymälänä toimineessa rakennuksessa on tällä hetkellä Suomen Punaisen Ristin toimitiloja ja Ystävän pirtti –kahvio. M

RAK 001-9906-0002-001

Keskustan viheralueet

Katuvarsien ja liikenteenjakkajien viheristutukset lisäävät kaupunkitilan viihtyisyyttä.

Vammaskosken sillalta pitkin Rautaveden rantaa kulkevaa kävelyreittiä reunustavat puiden lisäksi kesäisin myös kukkaistutukset.

Pororanta ja Kaalisaari ovat kaupunkilaisten ahkerassa käytössä.

Aittalahdenpuisto on yksi keskustan vanhimmista puistoalueista. Istutusten lisäksi puistoa koristavat kiviveistokset.

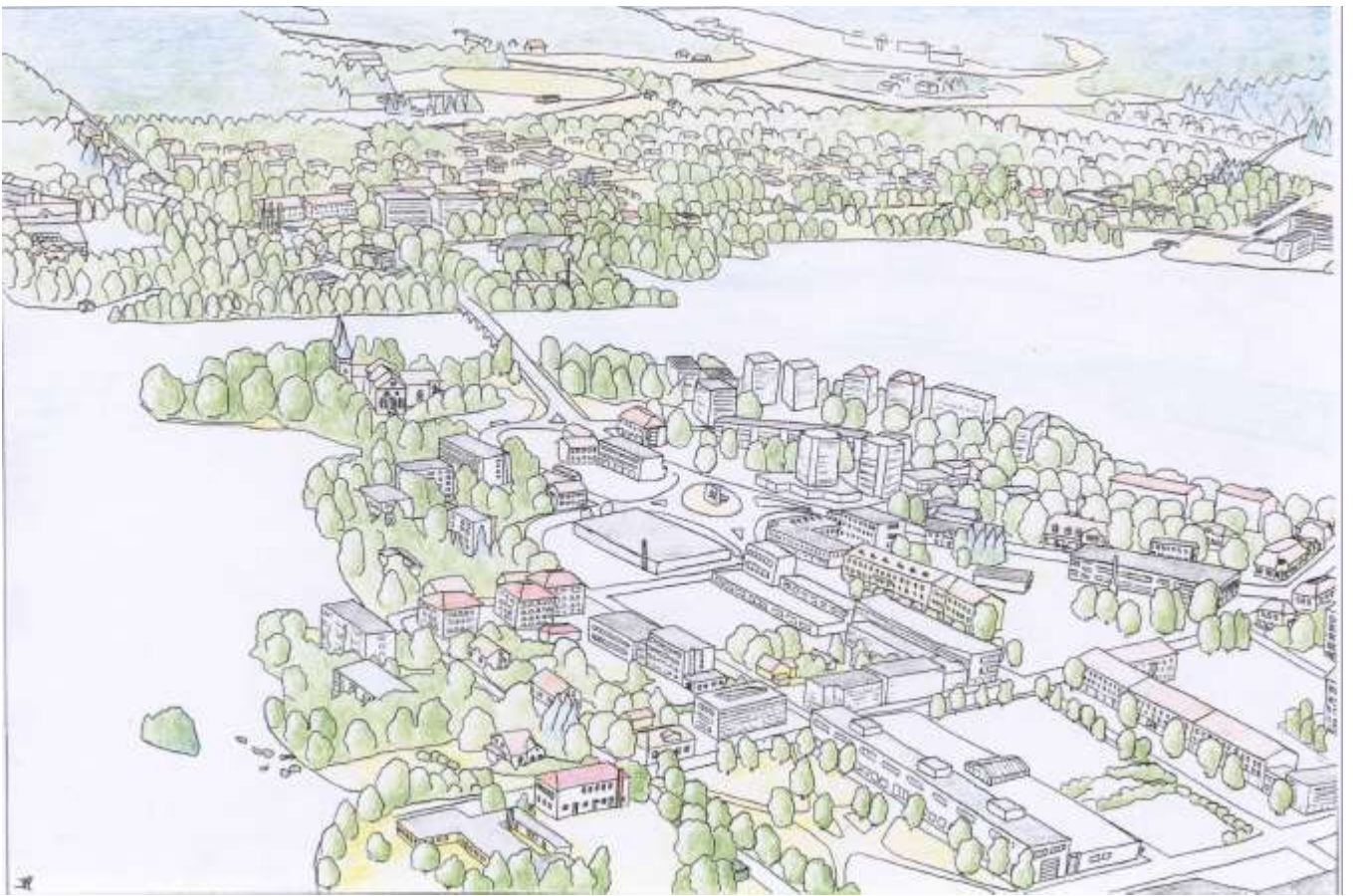

Täytemaalle rakennetun Ystävyydenpuiston polut on nimetty Vammalan ystävyyskaupunkien mukaan.

Pitkin Rautaveden pohjoisrantaa kulkee puistovyöhyke Vammaskosken sillalta Tervakallion leirintäalueelle asti.

Vammalan kaupunkikuva on muuttunut melkoisesti vuosikymmenien aikana. Ylempi piirros kuvaa Vammalan keskustaa 1950-luvulla, alempi tämän hetken tilannetta. Ydinkeskustan aiemman vehreyden tilalle on tullut betoni- ja asfalttiaisemaa. Edelleenkin Vammala on kuitenkin vehreä ja viihtyisä kaupunki, osin uuden puistorakentamisen ansiosta. Piirroksen on laatinut Juha Mäkelä ilmavalokuvien, karttojen ja ajantasa-asemakaavan avulla.

Kirjallisuus

- AIR-IX Suunnittelu (1991). Vammala, Nuupala inventointi 1991. Tampere.
- Eskola, H. (1942). Tyrvään kylän- ja talonnimistä. Tyrvään Kirjapaino, Vammala.
- Hannu, O.-P. (1994). Raivionkatu, rakennuskaavan inventointi 1994. Kansio luettelokortteineen.
- Hannu, O.-P. (1995). Keskustan vanha pientaloalue, Vammalan rakennuskannan inventointi. Kansio luettelokortteineen.
- Kertomus Tyrvään pitäjältä 1853, Antero Wareliukselta (1977). Uudelleenpainettu alkuperäisestä. Tyrvään Sanomat ja Vammalan Kirjapaino, Vammala.
- Kuoppala, A. (1981). Vammalan kaupunki. Keskustaajaman maisemarakenne. Viheraluejärjestelmä. Sileekallion metsäpuistosuunnitelma. Harjoitustyö.
- Liedenpohja-Ruuhijärvi, M., Kääntönen, L., Schultz, T., Krogerus, K. ja M. Palokoski (1999). Pirkanmaan perinnemaisemat. 258 s. Pirkanmaan ympäristökeskuksen Alueelliset ympäristöjulkaisut
- Maa ja Vesi Oy (1990). Vammalan keskustan kaupunkikuvallinen inventointi ja kehittämissuositukset. Selvitysraportti.
- Mustanoja, A. (1987). Olleita ja menneitä Myllymaasta, Vaununperältä ja Kotajärvenmaasta. Tyrvään seudun Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja LXV.
- Palmgren, H. (1999). Piirimielisairaalaista kaupungintaloksi. Tyrvään piirimielisairaalan päärakennuksen, henkilökunnan ja sairaalaympäristön historiaa seitsemältä vuosikymmeneltä. Tyrvään seudun Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja LXXIX.
- Pietilä, E. (1973). Vammalan rakentaminen vuoteen 1918. Tyrvään seudun museo- ja Kotiseutuyhdistyksen julkaisuja XLVII.
- Pietilä, E. (1994). Mennyttä tavoittamassa. Oy Tyrvään Sanomat, Vammala.
- Piilonen, J. (1969). Kunnallishallintoa kuttupitäjässä. Tyrvään kunta 1869–1968. Vammalan Kirjapaino, Vammala.
- Piilonen, J. (1997). Sastamalan historia 3: 1860–1920. Vammalan Kirjapaino, Vammala.
- Saksa, M. (1997). Luonnonsuojelualueet ja luonnonmuistomerkit Vammalassa, tilan ja hoitotarpeen selvitys. Vammalan ja Äetsän kansanterveystyön kuntayhtymä.
- Suuri maatilakirja 2 (1964). Kustannustuote Oy, Helsinki.
- Suvanto, S. (1987). Knaapista Populiin. Tutkimuksia erilaistumisesta Satakunnan talonpojistossa vuosina 1390–1571. Suomen Historiallisen Seuran Historiallisia Tutkimuksia 142.
- Tampereen seutukaavaliitto (1990). Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliiton julkaisu B 174.
- Vammalan–Mouhijärven kulttuuriympäristöjen kehityshanke / selvitysvaihe (1997). Selvitysraportti.
  - A. Rakennetun ympäristön selvitys.
  - B. Maisemaselvitys.
  - C. Luontoselvitys.
- Vammalan ja Mouhijärven kulttuuriympäristöjen maisemanhoitosuunnitelma (2000). Suunnittelukeskus Oy Tampere. Vammalan Kirjapaino, Vammala.
- Viatek Oy (1994). Roismalan ja Vinkin alueiden maisemaselvitys. Selvitysraportti.
- Viatek Oy (1995). Tyrväänkylä–Houhajärvi, Ympäristöselvitys. Selvitysraportti.
- Äetsän seudun maisemahanke (2000). Kokemäen yläjuoksun maisema. Selvitysraportti.
  - Osa 1, Maisemaselvitys.
  - Osa 2, Maisemanhoitosuunnitelmat. Arkkitehtitoimisto Lehto Peltonen Valkama Oy.
- Vammalan kaupungin rakennus- ja huoneistorekisterin sekä Vammalan verotoimiston kiinteistörekisterin tiedot rakennuskohteista.

Valokuvat

Maisemaselvitysraportissa käytetyt uudet valokuvat ovat Juha Mäkelän ja Aino Seppäsen keväällä ja kesällä 2000 ottamia. Kuvat on otettu digitaalikameralla ja talletettu muun selvitysaineiston tavoin CD-R-levyille. Vanhat valokuvat ovat Tyrvään seudun Museon kokoelmista.

Maisemaselvityksessä käytetty kartta-aineisto ja vanhat ilmavalokuvat ovat Vammalan kaupungin teknisen palvelukeskuksen arkistoista.